

С.Ж. Пустовалов
ЧИ БУЛА ПИСЕМНІСТЬ У КАТАКОМБНОГО
НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО НАДЧОРНОМОР'Я?

Катакомбне суспільство Північного Надчорномор'я, що сформувалося й існувало під проводом інгульського населення, виявляє багато в різній мірі розвинутих рис, притаманних вже ранньодержавним утворенням. Серед них

наявність складного етносоціального організму, розташованого у межах поширення саме інгульських пам'яток; територіальний розподіл праці, що виявився у концентрації на певних територіях поховань майстрів-ремісників, про-

Новицкий Е.Ю. Монументальная скульптура древнейших земледельцев и скотоводов Северо-Западного Причерноморья. - Одесса, 1990. - С. 86-101; Телегіи Д.Я. Вартові тисячоліть.- К., 1991. - С. 7-29.

Чмихов М.О. Кургани як явище давньої культури. — К., 1993. — С. 74—80.

Довженко Н.Д. К проблеме реконструкции систем идеологических представлений у племен Степного Причерноморья в эпоху палеометалла // Проблеми історії та археології давнього населення України / Тези доповідей, — К., 1989. — С 66-68.

фесій, що обслуговували знать; наявність центру та периферії в межах етносоціального угруповання (у центрі зосереджено поховання вищої знаті, до 70%, воїнів, ремісників, там же розташоване Молочанське святилище та святилище "Кам'яна Могила"). Виявлені спеціальні обряди для поховання саме знаті: багатокамерні катакомби, використання у них колісниць та візків, моделювання черепів тощо. Нарешті, північнонадчорноморський етносоціальний організм демонструє яскраві ознаки кастового суспільства, а отже, — міжетнічної експлуатації.

Серед усталених ознак державності для катакомбного суспільства відсутні лише міські утворення та писемність. Беручи до уваги, що превалюючою галуззю економіки цього соціуму було скотарство, при чому достатньо рухливого типу, очікувати відкриття значного протоміста було б занадто великим оптимізмом. Відомі на сьогоднішній день укріплені поселення — це, перш за все, схованки, ознаки міста в них розвинуті слабо.

Питання ж про можливість хоча б зародків писемності у катакомбного населення навіть не ставилося. Проте розвинута піктографія у зрубного населення порівняно добре вивчена. Загалом виділено більше як 30 груп знаків. Це городкоподібні фігури, хрестовидні, геометричні та піктограми. У кожній з груп написання окремих знаків також розрізняється. Серед знаків виділяються такі, що, на думку фахівців, їх можна ототожнити з окремими літерами.

Ця розвинута знакова система виникає немо би на пустому місці без будь-яких попередників й так само загадково гине разом із зрубною культурою. Враховуючи, що зрубне суспільство у соціальному плані регресувало (наприклад, зовсім зникають поховання воїнів, зменшується з часом кількість поховань соціальної верхівки і т.ін.), можна припустити, що

й знакова система — також надбання попередньої епохи. Проте тривалий час будь-яких підтверджень цьому не існувало. Лише наприкінці 80-х рр. виникло питання про образотворчу діяльність катакомбного населення. Так, С.М.Санжаров опублікував матеріали з розкопок у Надазов'ї, які свідчили про наявність у населення катакомбної культури спеціального інструментарія для писання — писал та знарядь для розтирання фарби. Ним же були наведені приклади малюнків з поховань донецької катакомбної культури.

На околиці м.Донецька у 1975 р. у кургані 4, похованні 4 було знайдено розпис у вигляді п'яти кіл, розташованих уздовж довгої вісі камери. Кожне коло складалося з п'яти кіл, намальованих червоною вохрою, розділених між собою колами сажі.

У першій половині 80-х рр. завдяки розкопкам Запорізької експедиції було розкрито чимало поховань вищої катакомбної знаті. Однією з суттєвих ознак таких могил був розпис на долівці поховальних камер. Серед зображень переважали контурні малюнки людських стоп, виконані густою пастою вохрою. Інколи у таких зображень виділявся лише великий палець (Виноградне, к. 3, пох. 36). Такі малюнки достатньо широко представлені в інгульських катакомбах. Ареал їх поширення збігається з інгульською культурою. Особливо їх багато на р.Молочній та на Південному Бузі.⁵ Ритуальний зміст цих зображень було визначено М.О.Ричковим. Його тлумачення не викликають заперечень. Такі фігури мали містити окрему душу (чи одну з душ) померлого, уособлювати у собі кращі якості людини.

Інколи зображення вохрою бувають більш складними: антропоморфними? (Заможне, к. 6, пох. 3), зооморфними (Виноградне, к. 3, пох. 30). В останньому випадку праворуч від небіжчика, там, де завжди лежить найцінніший

¹ Пустовалов С.Ж. К. вопросу о социальной стратификации у носителей катакомбной культуры Северного Причерноморья // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. Источники, проблемы, исследования. — К., 1991. — С. 22—41; Пустовалов С.Ж. Багатокамерні поховання та деякі питання соціальної структури катакомбної спільності // Археологія. — 1990. — №3. — С. 56-67.

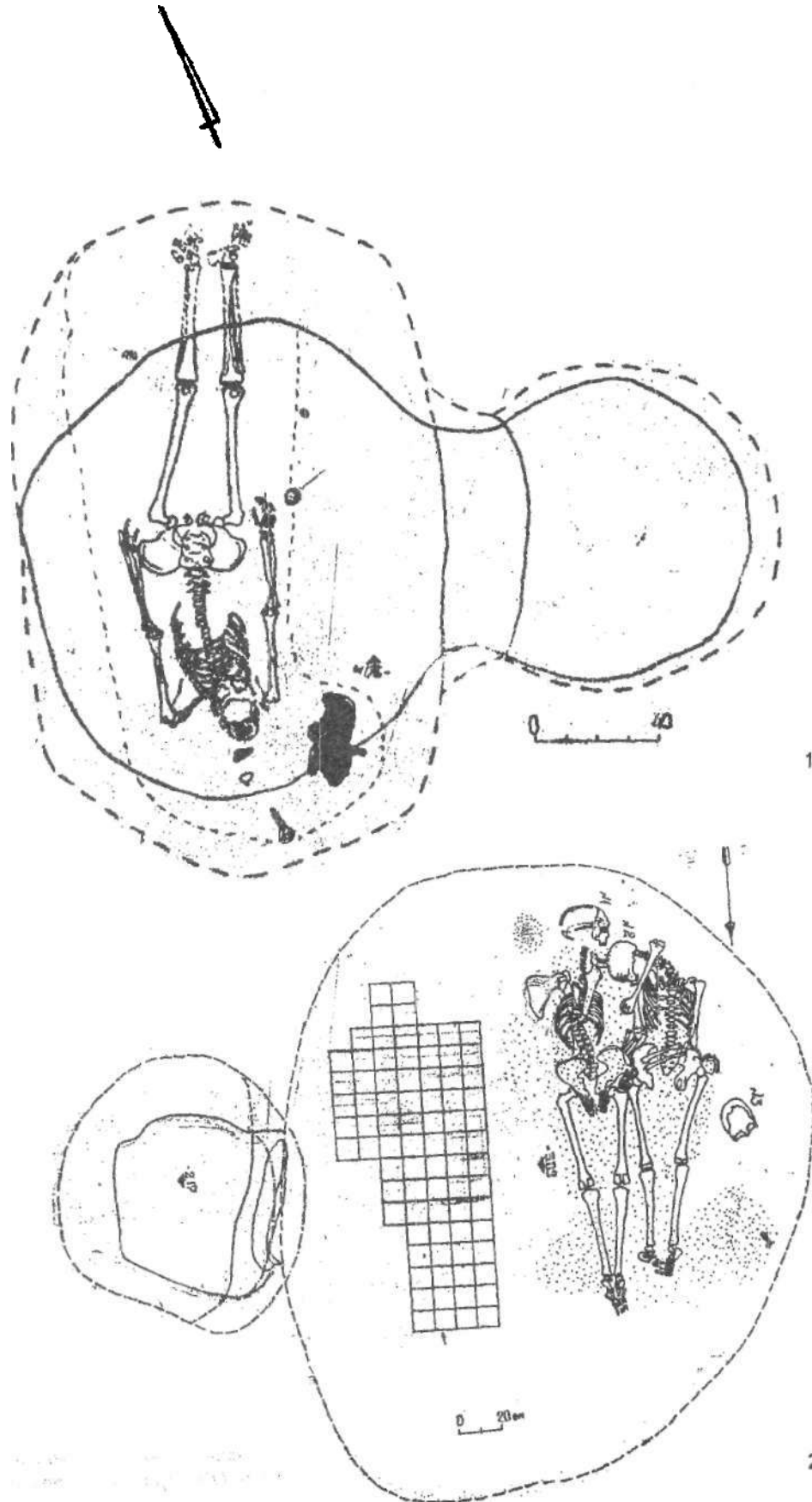
² Формозов А.А. Сосуды со знаками эпохи энеолита и бронзы и история письменности // ВДИ. — 1963. — №2. — С. 180-183; Отрошенко В.В. Элементы изобразительности в искусстве племен срубной культуры // СА. — 1974. — №4. — С. 72—81; Отрошенко В.В., Формозов А.А. К проблеме письменности у племен Северного Причерноморья в эпоху раннего металла // Studia praehistorica. — 1988. — Т.9. — Р. 147—178.

³ Санжаров С.Н. Охра в изобразительной деятельности племен эпохи средней бронзы Донеччины // СА. — 1989. — №2. — С. 97-107.

⁴ Гершкович Я.П., Сердюкова И.Л. Ямные и катакомбные погребения Донецкого курганного могильника // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. — К., 1991. — С. 150—164.

⁵ Довженко Н.Д., Солтыс О.Б. О традиции изображения "стоп" в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья. // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. — К., 1991. — С. 117—126.

⁶ Ричков М.О. Про зображення "ступнів ніг" на антропоморфних стелах доби раннього металу // Археологія. — 1982. — №38. — С. 64-70.

Мал.1, 1 — Виноградне, кЗ, пох. 30; 2 — Виноградне, кЗ, пох. 2.

інвентар, було нанесено зображення тварини на товстих ніжках з довгою мордою, з розкритою пащею та вузькими високими вухами. Зовні тварина нагадувала якогось гризуна (Мал. 1, 1). Абстрактний малюнок був знайдений за головами небіжчиків у похованні 4 кургана 12 у с.Заможне. Він нагадував капелюх або корону.

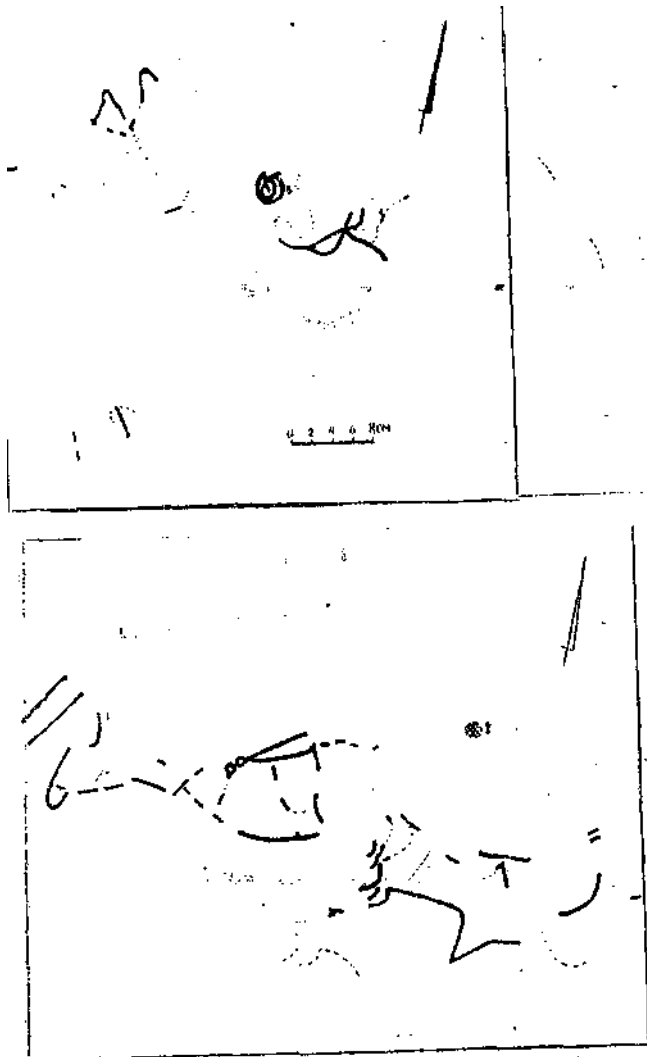
Зовсім інший клас зображень складають фігури, виконані тонкими півками червоної фарби. Вони, як правило, наносились на шкіру чи повсть та у багатьох випадках збереглися відносно добре. Серед них трапляються теж малюнки тварин (згадуване пох. 24 кургана 3 у с.Виноградне). Змієподібні фігури опублікував С.М.Санжаров.

Особливий тип зображень становлять абстрактні малюнки-символи. Виконувалися вони теж тонким шаром червоної фарби. Зафіксова-

ні ще на початку — у середині 80-х рр., вони тривалий час розглядалися як фрагменти якихось сюжетних композицій, які не дійшли до нас повністю. У дослідженнях враховувалася лише сама їх наявність. Спеціальному аналізу вони не піддавалися.

Перш ніж зробити спробу такого аналізу, треба чітко обговорити вихідні принципи та методику виділення таких окремих абстрактних символів.

Відомо, що писемність на Давньому Сході виникла й використовувалася як для запису торговельних чи господарських відомостей, так і для запису релігійних текстів чи ритуалів. Криптограми мали магічний характер і використовувалися у захисних та інших обрядах. Суттєвим у магічному застосуванні писемності є те, що знаки писемності, літери використовувалися окремо, як самостійні певні символи.

Мал. 2. Зображення червоною фарбою на шкірі (Виноградне, к.3, пох. 23).

Це дуже важливо, тому що у катакомбах зображення нанесені без єдиного порядку. Виділяються лише окремі ланки, що зв'язуються, можливо, між собою. У таких ланках кількість знаків не перебільшує 4—6. Не ясно поки що, як писалися знаки: зліва направо чи зправа наліво, чи це був бустродефон, чи, можливо, якийсь інший принцип написання. Отже, для фіксації знака, перш за все, треба було вибрати певну орієнтацію в просторі.

Простіше за все було б взяти якийсь напрям і відносно нього фіксувати всі фрагменти зображень. Проте виходячи з ситуацій у камерах, з деяких напрямків напис просто неможливо було зробити. Скажімо, знаки, нанесені по-під стіною камери або у кутку. У цьому випадку кількість варіантів значно обмежується. Інколи знаки розташовані перед входом у камеру. Це знов-таки обмежує варіанти для орієнтації знаків у просторі. Тому подані варіанти розташування знаків є вірогідними, одними з можливих. У принципі вони можуть оберталися навколо своєї осі на 360°.

Ретельний ситуаційний аналіз зображень приводить до висновку, що вони наносилися у процесі виконання поховального обряду, а саме після того, як небіжчик був покладений до поховальної камери. Знаки ніколи не заходять під інвентар чи під самого померлого. Вони наносяться між кісткою та входом у камеру або між кісткою та стінкою камери.

У деяких випадках зображення накладаються одне на одне. Там, де це чітко видно, окремі символи розділені, там, де це вгледі зробити, вони подані разом. Часто розділенню допомагає різний масштаб малюнків. Одні з них досить великі, інші складають лише /ю перших. Зробивши такі попередні зауваження, можна перейти до викладення конкретного матеріалу.

Обговорюваний тип розпису трапився лише у шести похованнях інгульського типу. Всі вони знаходилися у курганах доби бронзи й були основними чи мали досипку (крім одного). Кургани входили до єдиного могильника катакомбної знаті на правому березі р. Молочна, між селами Виноградне та Заможне Токмацького р-ну Запорізької області. Дослідження могильника провадилося Запорізькою експедицією ІА НАН України у 1981—1985 рр. Безпосередню участь у розкопках брав і автор.

У трьох випадках (Заможне, к. 6, п. 3; к. 12, п. 1; Виноградне, к. 3, п. 24) були зафіксовані лише сліди зображень та окремі невеликі фрагменти, їх погана збереженість, можливо, зумовлена тим, що фарба наносилася на циновки, тканину чи повсть. В інших випадках фарба

наносилася або на шкіру, або на долівку камери (Виноградне, к. 3, п. 23; к. 9, п. 2; к. 13, п. 2). Усі зображення виконані яскраво-червоною фарбою й, виходячи з манери письма, швидше пензлем, ніж писалом.

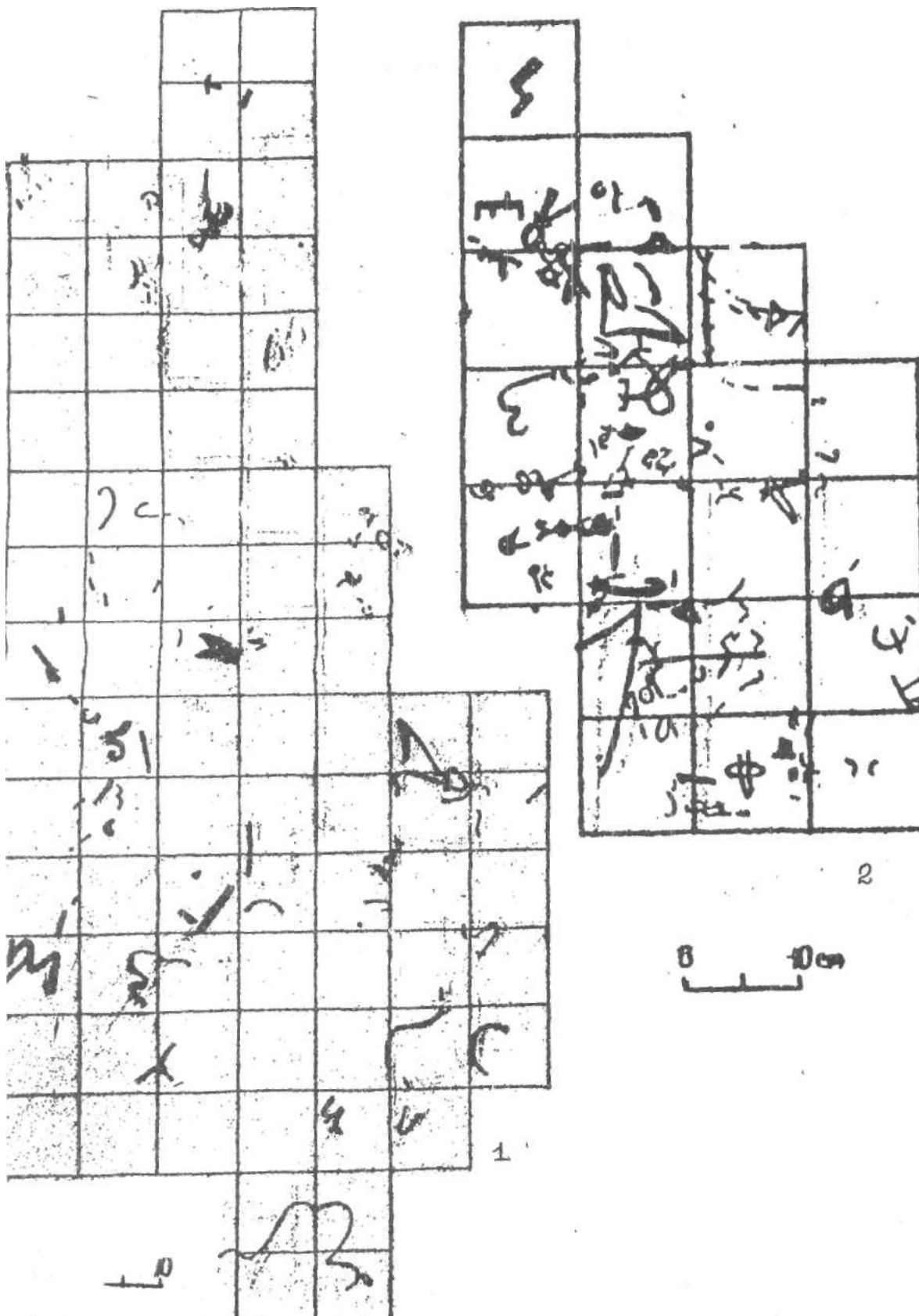
Останні три поховання треба описати докладніше. Поховання 23, курган 3. Знаходилося у 23-ох м на північний схід від "0". Впущено камерою до центру кургану. Шахта не простежена. Камера розмірами наближається до розмірів камер вищої катакомбної знаті (2,3 м x 1,85 м), глибина камери 1,7 м від рівня впуску. Кенотаф. По центру камери знаходилася підстилка з повсті, поверх якої було покладено шкіряну ковдру. У східній частині камери виявлено залишки посудини з необпаленої маси. Форма посудини не реконструюється.

На шкірі виявлено три скупчення малюнків. Так, на віддаленій від входу частині камери знаходилося зображення якоїсь тварини, про яку згадувалося вище. Не зрозуміло тільки, чому малюнок перевернутий догори ногами. Дивитися на нього з боку стінки неможливо. Тому трактування малюнку як тварини не є беззастережним і переконливим (Мал. 2).

Ближче до входу знаходилися ще дві групи зображень. Серед них переважають гачкоподібні та хвилясті форми. Виділяється овальний знак із вписаним до нього більш витягнутим овалом з рисою у центрі (фалос?) (Мал. 2).

Поховання 2, курган 9. Основне. Знаходилося у 8,3 м на північний схід від "0". Шахта округла, діаметром 0,7—0,8 м. Глибина шахти від давнього горизонту 2,2 м. Камера за розмірами належить до I (найбільшої) групи — 2,85 x 2,5 м. Глибина камери 3,05 м від давнього горизонту. Камера орієнтована з північного сходу на південний захід. Вхід до камери був закритий середньою частиною дерев'яного колеса. Долівка вкрита шаром крейди, потім вохри, потім повстяною підстилкою, що знаходилася безпосередньо під померлими. У камері поховано трьох. I кістяк — чоловік 50—60 років, II кістяк — чоловік 50 років, III кістяк (точніше — череп) — дитина. Небіжчики лежали випростано на спині, головою на південь. Анатомічний порядок кісток, особливо I кістяка, був порушений. Черепи обох дорослих померлих мали ознаки моделювання. I — мав модельовані очі та рот. II — мав модельованими очі, ніс та рот. Черепи також були розписані алою фарбою у вигляді смуги, що тяглася від лоба до потилиці (Мал. 1—2).

Між кістяками та входом у камеру на долівці виявлено зображення червоною фарбою. Малюнки, розкриті у похованні, — чисто абстрактні символи: хвилясті, гачки, геометричні

Мал. 3. Зображення на долівці камер (1 — Виноградне, к.9, пох. 2; 2 — Виноградне, к.13, пох. 2).

з'язки. Деякі ділянки розпису збереглися погано. Наявні зображення розташовані вільно, не накладаються одне на одне. У центрі західної частини розпису наче простежується кілька знаків, що утворюють рядок (Мал. 3).

Поховання 2, курган 13. Основне. Знаходилося у 4,5 м на північний захід від "0". Шахта округла, діаметром 1,05—1,1 м, глибиною 1,85 м від давнього горизонту. Вхід овальний, шириною 0,8 м, висотою 0,4 м. Камера за розмірами входить до групи найбільших катакомб (2,45x1,9 м), глибина 2,7 м від давнього горизонту. Камера орієнтована зі сходу на захід. Долівка камери вкрита шаром крейди, повстяною підстилкою та вохрою. У камері поховано трьох людей. I кістяк належав чоловікові 25—35 років; II кістяк — молодій людині; III кістяк (тільки череп) — дитині. I кістяк мав ознаки моделювання — ніс, очі було зроблено з глини, змішаної з вохрою та жорствою. Фрагменти іншого моделювання знаходилися в шахті та на долівці камери.

Між I померлим та стінкою камери знаходилася ділянка, вкрита розписом. Усі виявлені знаки мають абстрактний характер. Розпис набагато більше насичений, ніж попередні. Збереженість добра. Складалося враження, що знаки наносилися не в один прийом, а послідовно. Деякі з них накладаються один на один. Проте виявити, який з них нанесений раніше, неможливо. Виділяються прості знаки та складні. Часто декілька символів з'єднані в одну фігуру, як лігатура.

Тотожність, або подібність, написання більшості із зображень дозволяє припустити наявність певного стандарту, отже, дозволяє вважати виявлені зображення знаками. Стохастичність їх досить різна. Найчастіше трапляються гачковидні знаки, загнуті вниз або догори. Частина з них — широка й розлога, частина — вузька й висока (Мал. 4, IX група).

Загалом усі виділені знаки розподілені на двадцять шість груп. Деякі із знаків приєднані до тих чи інших груп умовно, й при подальших дослідках можуть стати окремою групою. Групи мають римську номерацію, варіанти знаків — арабську. Така система відкрита для інновацій I одночасно дозволяє чітко виходити на конкретний варіант того чи іншого знаку (Мал. 4).

Перші дві групи — rischi, вертикальні чи горизонтальні, або похилі (I—II).

III група — умовно її можна назвати "кути". За написанням вони нагадують арабську сімку.

IV група — є гетерогенною за складом. Утворена із знаків, що складаються із ламаних ліній.

V група — хрестоподібні знаки.

VI група — зигзагоподібні знаки (прості). У цій групі зображення 3—5 включені умовно,

VII група — хвилясті знаки. Досить стандартизовані за написанням. Знаки 5—7 включені також умовно.

VIII група — "птаха, що летить", або голова барана чи цапа з рогами.

IX група — гачкоподібні знаки.

X група — "0"-видні знаки. Інколи коло чи овал не дописані.

XI група — "C"-видні знаки. Бувають дуже різні за розмірами.

XII група — подвійні протилежні "C"-видні знаки.

XIII група — знаки "риска з крапкою".

XIV група — "крапка".

XV група — "A"-видні знаки.

XVI група — перекреслений напівовал.

XVII група — сокироподібні знаки.

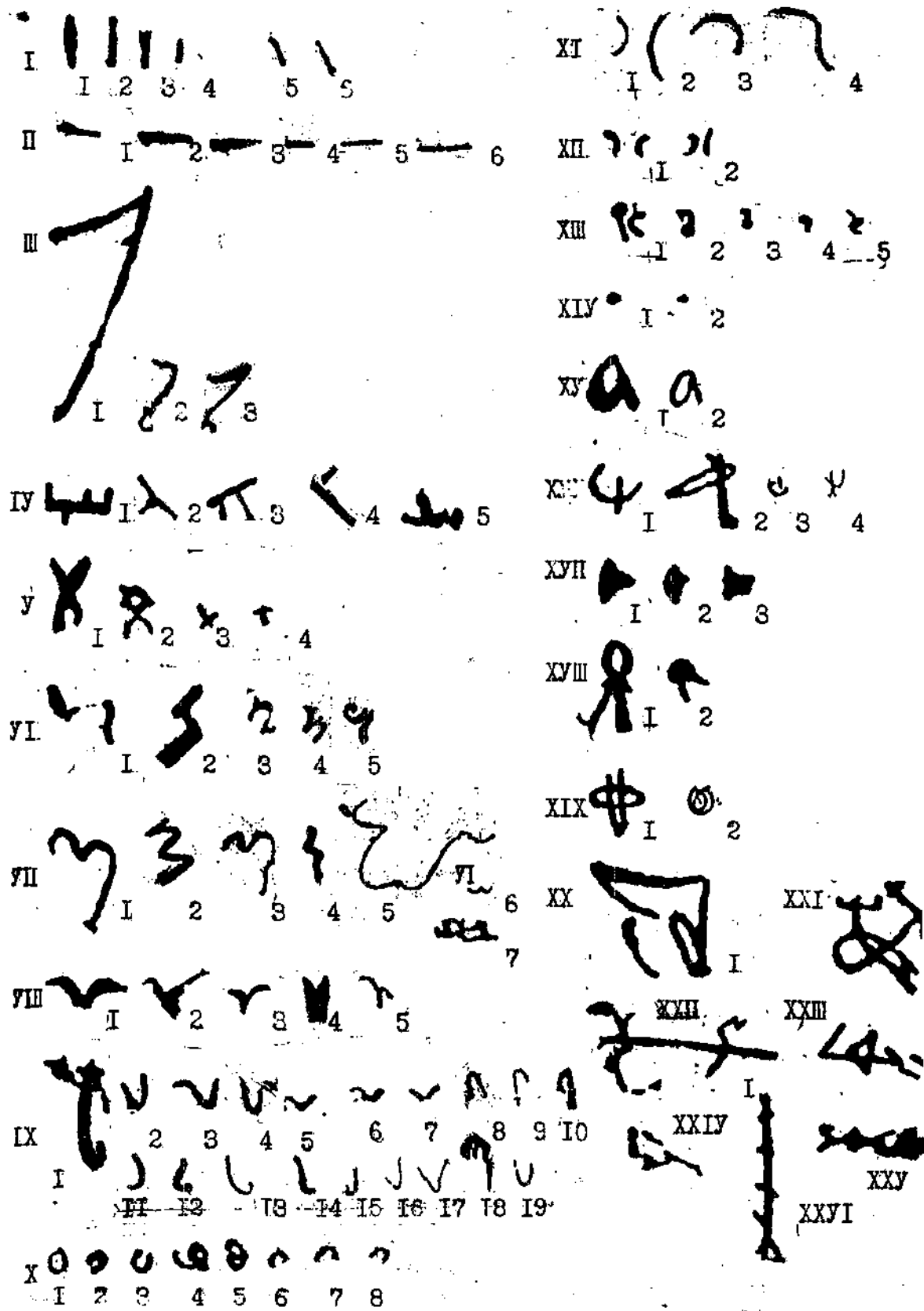
XVIII група — солярні знаки? Можливо, пов'язані з Сонцем. Зовні вони нагадують, з одного боку, єгипетські символи, а з іншого, — подібні зображення, відомі серед петрогіфів Ладозького та Онезького озер.

XIX група — фаловидні знаки.

Групи XX—XXVI містять поодинокі складні знаки. Цілком вірогідно, що вони об'єднують декілька знаків у єдину лігатуру.

Розглянуті три композиції не містять сюжетних зображень (тварина з поховання 23 кургану 3 теж може розглядатися як скупчення абстрактних символів, як певна послідовність знаків). Можна висловити цілком вірогідне припущення, що виявлені знаки слугували якимись символами захисної магії. Чим же є виявлені знаки?

Перші найпростіші спроби передачі інформації мають мнемонічний характер і тому частіше за все мають вигляд певних предметів. Очевидно, що катакомбні знаки не підходять до цієї системи. Лише кілька з них віддалено нагадують якісь предмети. Тоді, можливо, це піктограми? Піктограма не передає думку, а лише нагадує про неї. Вона використовується для запам'ятовування, у тому числі головних моментів магічних обрядів і легенд. Так, наприклад, частину знаків зрубного населення О.О.Формозов та В.В.Отрошенко вважають піктограмами. Піктограма може бути і простою, і складною. Тому виключати можливість

Мал. 4. Знакова система інгульської культури. (За матеріалами поховань на р. Молочній).

того, що у наведених випадках перед нами піктографічне письмо, не можна. Особливо це стосується складних знаків (групи XX—XXVI).

Проте для африканських суспільств, рівень соціально-економічного розвитку яких може бути співставленим з катакомбним, характерний ідеографічний, або навіть складовий, чи літерний вид письма.

Один з видатних фахівців-лінгвістів — Д.Дирингер — вважав, що писемність іде разом з релігією. Хоча І.М. Д'яконов заперечує універсальність цього принципу, проте для досвітових релігій і народів він зберігає своє значення. Тому, можливо, у випадку з катакомбними знаками слід звернутися до походження цього населення.

Деякі фахівці, ґрунтуючись на перехідних від попередніх ямних поховань до катакомбних формах поховальних споруд, на ідентичності типів металевих інвентарів, кераміки, положенні кістяків тощо, вважали катакомбну культуру, або спільність, подальшим розвитком ямного обряду (О.А.Кривцова-Гракова, Т.Б.Попова, О.Я.Брюсов та інші). Ця гіпотеза була значною мірою політичною кон'юктурою, оскільки відповідала пануючим у той час політичним пріоритетам і у значно меншій мірі ґрунтувалася на якісному матеріалі. Проте, навіть зараз окремі археологи періодично намагаються її реанімувати, ґрунтуючись на суто формальній схожості форм деяких рис поховального обряду чи інвентаря, тоді як найнезначніша зміна поховального обряду — це зміна релігії, ідеології, що могло статися лише за обставин руйнації самого суспільства, втрати ним самостійності. Все ж найзавзятіші автохтоністи не можуть заперечити вплив Стародавнього Сходу на катакомбну спільність.

Друга, більша частина дослідників катакомбної спільності, є прихильниками міграційної (у різних варіантах) гіпотези походження

катакомбного суспільства (В.О. Городцов, М.І. Артамонов, С.С. Березанська, О.Г. Шапошникова, Л.С. Клейн, В.О. Фісенко, У.Є. Ерднієв та інші). Повну аргументацію цієї гіпотези наведено Л.С. Клейном. Ідеологія інгульського населення знаходить найтісніші паралелі із Давнім Близьким Сходом, починаючи із самої катакомби, обряду моделювання черепів, обряду відкриття вуст та очей, бальзамування небіжчиків, храмів-платформ та закінчуючи близькосхідною організацією війська.

Таке комплексне запозичення в релігійній сфері неможливе без приходу у Північноадриатично-чорноморські степи нового населення, саме з Близького Сходу. Різні дослідники датують цю подію по-різному. Нижній кордон сягає середини III тис. до н.е., верхній — XXIII ст. до н.е. Тобто катакомбна спільність з'являється у наших степах в останній третині III тис. до н.е. — не пізніше. Вона формується під потужним впливом близькосхідного населення. Тому для виявлення змісту та прототипів знаків, знайдених в інгульських катакомбах, необхідно звернутися до аналізу близькосхідних писемних систем, що існували на цій території у відповідну епоху.

Порівняння із архаїчними текстами Уруку виявилось малоперспективним. Лише 8—9 знаків з майже тисячі нагадували катакомбні зображення. Це "C"-видні (№684 та №840) та різні хвилясті, змієподібні знаки (№№841, 864-866).¹⁶

Трохи більше відповідностей у знаковій системі Балкан, хоча вона старіша за катакомбні знаки на півтори тисячі років. Серед знаків вінчанського письма до катакомбних подібні знаки №№1, 2, 3?, 7, 8, 13, 66, 67, 123, 128, 131—133, 135, 180. Це переважно хрестоподібні фігури, "C"-видні, "0"-видні тощо. Всі вони дуже прості. Більш цікавими для зіставлен-

⁹ Д'яконов І.М. Предисловие // Дирингер Д. Алфавит. — М., 1963. — С. 20.

¹⁰ Дирингер Д. Алфавит. — М., 1963. — С. 182.

¹¹ Шнирельман В.А. Злоключения одной науки: этногенетические исследования и сталинская национальная политика // ЭО. — 1993. — №3. — С. 52—68.

¹² Рассамкин Ю.Я. О погребениях предкатакомбного времени в Северо-Западном Приазовье // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. — К., 1991. — С. 42—58.

¹³ Клейн Л.С. Краткое обоснование миграционной гипотезы происхождения катакомбной донецкой культуры // Вестник ЛГУ. — 1962. — №2.

¹⁴ Пустовалов С.Ж. Деякі близькосхідні елементи в ідеології катакомбного населення Північного Причорномор'я // Археологія. — 1993. — №1. — С. 24—33.

¹⁵ Ключко В.І., Пустовалов С.Ж. До реконструкції озброєння та військової справи катакомбного суспільства Північного Причорномор'я // Праці центру пам'ятокознавства. — 1992. — Вип.1. — С. 118—141.

¹⁶ Falkenstein A. Archaische Texte Aus Uruk. — Berlin — Leipzig, 1936. — S. 216.

¹⁷ Winn S. Pre-writing in southeastern Europe. The sign of the Vinca culture ca 4000 B.C. — L., 1981. — P. 20—40.

ня виявляються дещо інші системи давнього письма.

Ще Л.С.Клейн, реконструюючи мандри "катакомбників" у пошуках Батьківщини, провів паралелі між керамікою стилю камарес на Криті та донецькими розетками на кубках. Отже, якщо звернутися до писемності Криту, зокрема до лінійного письма А розвинутого типу, то виявиться, що частина знаків збігається з катакомбними (Мал. 5).

вітих системах Палестини та Сирії першої половини II тис. до н.е., зокрема у консонатних алфавітах семітського кола (Мал. 6). У північно-носемітському (XVII—XVI ст. до н.е.) знаходять відповідності такі катакомбні групи знаків, як I, III, IV, VI, VII, IX, X, XI, XV, XVI? Тобто 10 з 22 знаків алфавіту. Це більше, ніж 45%! Майже половина. Цікаво, що збігаються в окремих випадках навіть деталі написання скорописом. Знаходяться також окремі тотожні

Крит	3	4	17	19	27	22	32	33	39	54	58	61	64	69	71	75
Катак	XX	VI	V	V	V	XVI	VII	IV	XIX	VI	IX	VI	IX	IX	X	VIII

Загалом збігаються 16 з 90 знаків. Враховуючи, що у катакомбних могилах переважають окремі знаки, а їх сполуки дуже обмежені, до того ж скоропис відрізняється від кносських зразків, результат зіставлення виявився не таким уже й поганим. Як бачимо, збігаються, або дуже подібні, найпростіші з минойських знаків. При цьому вони складають 1/6 системи.

Набагато більше збігань виявляється у катакомбних знаків у складових та уже алфа-

знаки й у кипрському складовому письмі (група XIV). Майже такі самі знаки, як у північно-носемітському, подібні до катакомбних й уханейсько-фінікійських та інших писемностях II тис. до н.е. на Близькому Сході. Все ж, серед катакомбних знаків є й специфічні, особливі. Це групи VIII, XVII, XVIII та складні знаки останніх груп. Проте алфавітні систем письма вважаються молодшими за час появи катакомбної спільності, принаймні на 300років. Проте,

Мал. 5. Лінійне письмо А розвинутого типу (за А. Евансом, 1921)

18 Клейн Л.С. Вказ. праця.

19 Evance A. The Palace of Minos. - L, 1921. - V.1. - Fig. 476.

	1	2	3	6	7	8
1	KK	KKK#	KKKKK#	KK#t	K	F C X
b	99	9999	99999	990Δ	9	999
g	11	1111	1111	1111	1	1^
d	∇	∇∇∇	∇∇∇∇	∇∇∇∇	∇	∇∇
h	33	333	33333	33333	3	33993
w	Y Y	Y Y Y	Y Y Y Y Y	Y Y Y Y Y	Y	Y Y Y
x	I	I I	~ ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~ ~	I I	∇ ∇
h	⊖ ⊖	⊖ ⊖ ⊖ ⊖	⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖	⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖	⊖	⊖ ⊖ ⊖
t	⊕	⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕	
y	z	z z z	z z z z z z z z	z z z z z	z	z z z
k	v	v v v v	v v v v v v v v	v v v v v	v	v v v
e	L L	L L L L	L L L L	L L L L L	L	L v
m	ε ε	ε ε ε ε	ε ε ε ε ε ε ε ε	ε ε ε ε ε ε	ε	ε ε
n	ς ς	ς ς ς ς	ς ς ς ς	ς ς ς ς ς	ς	ς ς ς ς
s	ϕ	ϕ ϕ ϕ ϕ	ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ	ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ	ϕ	
	o	o o	o o o o	o o o o o o	o	o o o o
p)))))))))))))))	
s	Σ Π	Σ Π Σ Π Σ Π	Σ Π Σ Π Σ Π Σ Π	Σ Π Σ Π Σ Π	Σ Π	Σ Π Σ Π
g	φ φ	φ φ φ φ	φ φ φ φ φ φ φ φ	φ φ φ φ φ φ	φ	φ φ
r	∇ ∇	∇ ∇ ∇	∇ ∇ ∇ ∇ ∇ ∇	∇ ∇ ∇ ∇	∇	∇ ∇ ∇
š	w	w w w w	w w w w w w	w w w w w w	w	w w w
t	+x	+x +x +x	+x +x +x +x +x	+x +x +x	x	x x x

Мол. б. Консонантні абетки Близького сходу.

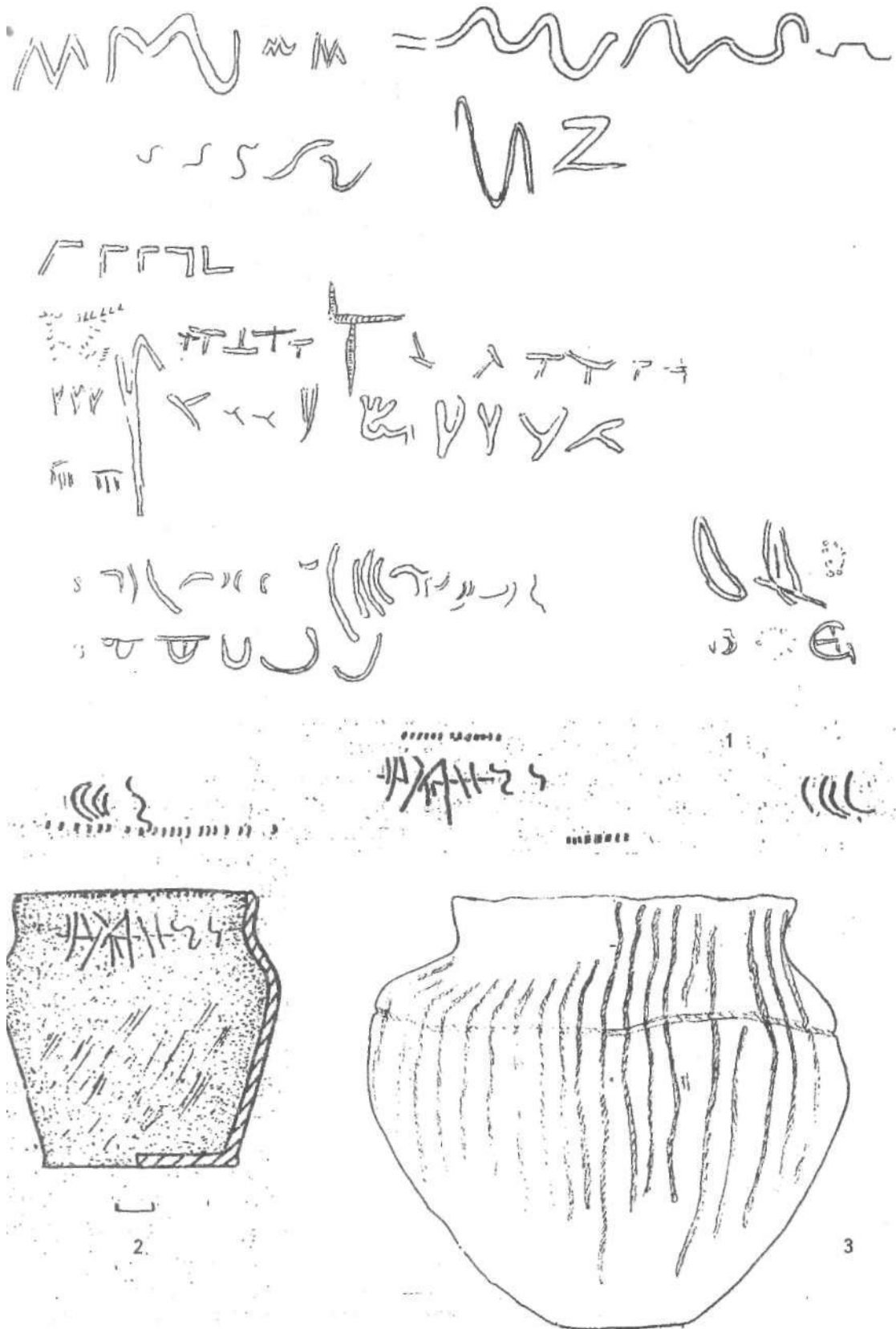
як зазначає І.М.Д'яконов, експедиція Монте настільки погано розкопала Бібл, що дата протобіблського письма не з'ясована навіть з точністю до тисячоліття.

Отже, якийсь прототип, або прототипи, ранньосемітського могли існувати й у III тис. до н.е. Можливо, також, що катакомбна система знаків веде свій родовід від ще невідомої системи III тис. до н.е., у якій поєднувалися як близькосхідні, так і минойські традиції письма. Не випадково, що одна з теорій походження алфавіту виводить його саме з критської складової системи. Як здається, катакомбна сис-

тема знаків більше тяжіє до алфавітного письма. Проте, доки воно не прочитане, стверджувати це напевно не можна. Ототожнювати катакомбну систему з північносемітським чи будь-яким іншим алфавітом Близького Сходу на сучасному етапі вивчення проблеми передчасно та необережно. Фактичний матеріал вкрай обмежений і не дозволяє зробити ґрунтовніших та детальніших висновків. Прирошення нової інформації можливе лише у лінгвістичній сфері на шляху розшифровки, якщо це можливо, наявних написів. Те, що можна констатувати зараз, зводиться до того, що в інгуль-

^{ff} Д'яконов І.М. История Древнего Востока. — М., 1988. — Т. II. — С. 266.

²¹ Дирингер Д. Вказ. праця. — С. 656, С. 233.

Мол. 7.

- 1 — Пиктографія зрубної культури (за В.В. Отрощенисом, АЛ. Формозовым, 1988);
- 2 — Пиктограма та горщик з поховання на Мамай-горі (Тоцев, 1995);
- 3 — Горщик з катакомбного поховання 12к. 67с Верхньотарасівське.

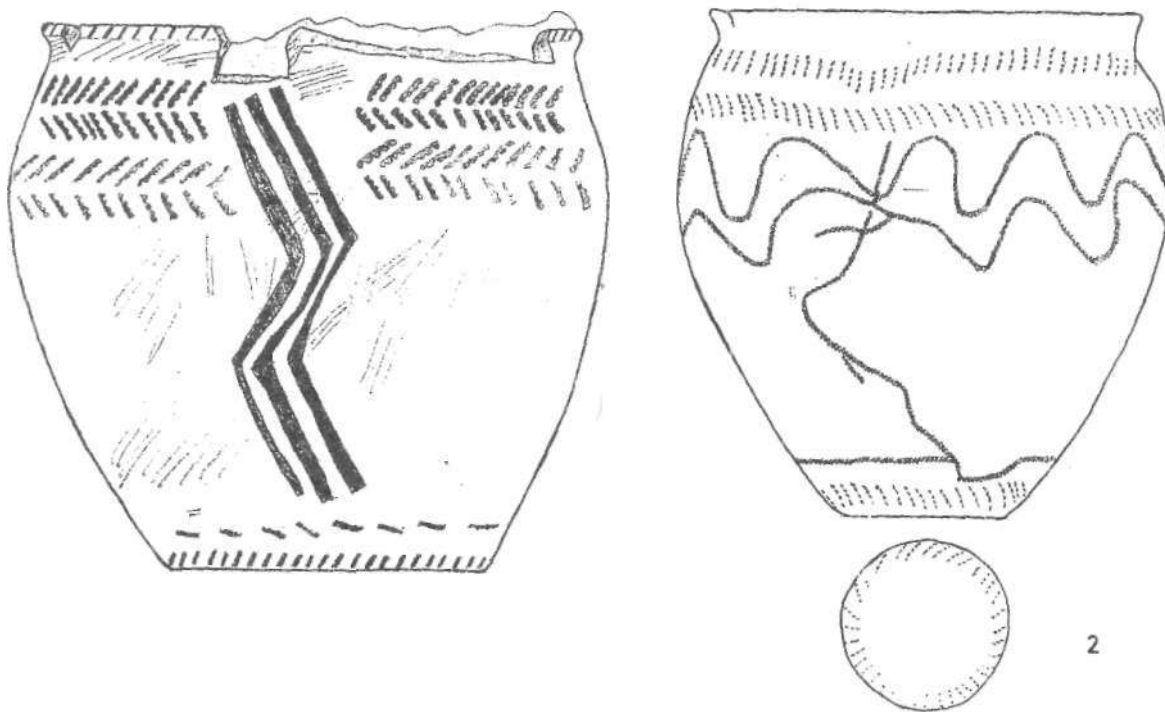
ській культурі (Північнонадчорноморський етносоціальний організм) наявна система знаків, що тяжіє до консонатних алфавітів західних семітів. Ключом для її розуміння, можливо, може стати ранньосемітська писемність.

У світлі викладеного вище матеріалу з інгульських поховань та їх аналогій стає цілком зрозумілою і поява піктографії зрубного населення. Значна частина зрубних знаків знаходить аналогії у катакомбній знакової системі. Це хрестоподібні, "С-видні, округлі, гачковидні, хвилясті та інші знаки. Не випадково О.О.Формозов та В.В.Отрощенко саме ці знаки виводять у розряд літер.

Із знахідкою катакомбних знаків, як здається, значною мірою вирішується питання про походження зрубної знакової системи. На відміну від зрубного населення, яке практикувало написи на кераміці, катакомбне наносило свої знаки на органічний недовговічний матеріал. Ось чому вони тривалий час були невідомі. Розташування цих знаків у могилах наводить на думку про сакральне, магічне використання і спрямування цієї системи, обмеженість її функціонування вузьким колом жерців,

так само як це відбувалося у суспільствах прета ранньодержавних у Східній Африці та Західному Судані.

Слід розглянути ще один момент, що пов'язує катакомбну та зрубну системи знаків. Використання горщиків для написів теж не є виключно прерогативою зрубного населення. У ґрунтовому могильнику на Мамай-горі Г.М.Тошев розкопав поховання (№15), у якому знаходився горщик з піктограмою (Мал. 7-2).²² В.В.Отрощенко, ґрунтуючись на позиції кістяка та формі горщика і наявності піктограми, відніс це поховання до зрубної культури. Проте горщик має типові катакомбні розчоси на внутрішній поверхні посудини. Саме поховання знаходилося у ряду катакомбних поховань мотальника, тоді як зрубні поховання, як правило, перерізають поховання попередніх епох або взагалі випадають з ряду поховань попереднього часу. Сама поза на боці із одною рукою, що лежить перед обличчям, хоч і не є типовою для катакомбної спільності, все ж зустрічається за нашими даними у 4,4%. Тому поховання з Мамай-гори може бути залученим до катакомбних, можливо, пізніх. Тим більше,

Мал. 8.

- 1 — Горщик з поховання 9 к. 93. с. Выводово;
2 — Горщик з поховання 12 к. 32. с. Кут.

²² Тошев ПН. Ґрунтовий могильник катакомбного времени на Мамай-горе // Древности степного Причерноморья и Крыма. — Запорожье, 1995. — Вbin.V. — С. 32—40.

що традиція ставити знаки на посуд відмічена для катакомбного населення східного обряду. Так, у Верхньотарасівському могильнику у похованні 12, курган 67, було виявлено горщик з несиметричним орнаментом (Мал. 7-3). По його плічках ішла горизонтальна лінія — відбиток шнура, яку у вертикальному напрямку перетинали й не перетинали вертикальні лінії різної довжини.

У похованні 9, курган 93, біля Виводово також виявлено горщик, прикрашений тривіальним ялинковим орнаментом, виконаним штампом. З одного боку орнамент має розрив. У цій частині посудини знаходився потріпаний вертикальний зигзаг, нанесений алою фарбою (Мал. 8-1). До цього слід додати і горщик з поховання 12, кургану 32 у могильнику біля с.Кут. Він також має несиметричний орнамент. Отже, зрубне населення лише розвинуло катакомбні традиції.

Виявлення у Північному Надчорномор'ї знакової, можливо, писемної системи близькосхідного-середземноморського походження може внести дещо нове й у проблему формування алфавіту брахмі, у якому фахівці відзначають значні семітські впливи. Задовільного

пояснення цим зв'язкам поки ще не знаходиться. Синташтинське населення, пов'язане своїм походженням в тому числі з катакомбною спільністю, не могло не знати хоч якихось елементів катакомбної "абетки". А у свою чергу, Синташта, Південне Зауралля були тією базою, звідки арії рушили в Індію. Тому поява семітських елементів у найдавнішій арійській писемності Індії могла бути викликана саме посткатакомбними впливами.

Підсумовуючи, можна твердити, що у катакомбній спільності Північного Надчорномор'я існувала знакова, можливо, письмова система. Вона, як можна гадати, була досить розвинутого типу, східносередземноморсько-палестинська за походженням. Вона, мабуть, і є підосновою зрубної піктографії. Катакомбна знакова система використовувалась у магічних цілях і мала сакральну спрямованість. Тому її знаки були досить рідкісними. Вони трапляються тільки у могилах вищого рангу, та й то не в усіх. Наявність такої системи є ще одним свідченням високого рівня розвитку катакомбного суспільства, яке за своїми основними параметрами стояло дуже близько до державності.